

Britanski i američki izvori o smrti Josipa Broza Tita

ANTE BATOVIĆ, BRANKO KASALO

Sveučilište u Zadru, Zadar, Republika Hrvatska

Na temelju uvida u tek nedavno otvorenu arhivsku građu Britanskog nacionalnog arhiva u članku se daje pregled aktivnosti britanskih i američkih diplomatskih i obavještajnih službi vezanih za socijalističku Jugoslaviju u vrijeme bolesti i smrti jugoslavenskog vođe Josipa Broza Tita. Ponajviše se to odnosi na moguće posljedice Titove smrti po budućnost jugoslavenske federacije, odnosno njezine unutrašnje i vanjskopolitičke orijentacije, ali i politike Zapada prema Sovjetskom Savezu u kontekstu intervencije u Afganistanu i uloge Jugoslavije u Pokretu nesvrstanih.

Ključne riječi: Josip Broz Tito, Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države, Sovjetski Savez, Afganistan, Pokret nesvrstanih.

Titova smrt i situacija u Jugoslaviji bili su u fokusu interesa zapadnih političkih i obavještajnih krugova, ponajviše zato što je Tito 35 godina bio neprikosnoveni vođa komunističke Jugoslavije, ali i zbog međunarodne uloge koju je Jugoslavija imala zbog svojeg geopolitičkog položaja odnosno vanjske politike koju je vodila od 1948. godine. Otvaranje arhivske građe koju čuva Britanski nacionalni arhiv, nakon isteka tridesetogodišnjeg razdoblja zabrane uvida u dokumente nastale 1980., daje nam mogućnost da analiziramo podatke s kojima su raspolagali britanski diplomati u vrijeme Titove smrti, na temelju kojih su kreirali svoju politiku prema Jugoslaviji. U njima se može naći mnogo informacija o situaciji u Jugoslaviji i Hrvatskoj, ali i o globalnoj političkoj situaciji, prije svega vezano za sovjetsku intervenciju u Afganistanu. To se, dakako, ne odnosi samo na britansku nego i na politiku Zapada u cjelini, u prvom redu Sjedinjenih Američkih Država s kojima je Velika Britanija intenzivno surađivala. Većina dokumenata koji se čuvaju u Britanskom nacionalnom arhivu u potpunosti je dostupna, pa je u tom smislu istraživačima uvelike olakšan posao. Ponekad, ako se radi o osjetljivijim ili osobnim podacima, dokumenti su ograničeni ili zatvoreni za javnost. Prije svega se radi o osjetljivim obavještajnim podacima ili zapisnicima parlamentarnih tijela, poput Joint Information

Committee (JIC), koja su analizirala izvještaje britanskih obavještajnih službi. No i u tom je slučaju moguće uz pomoć Zakona o slobodi informacija (Freedom of Information Act) zatražiti uvid u navedene dokumente, kao što je bio slučaj i prilikom izrade ovoga rada.¹

Britanski diplomati pomno su pratili jugoslavensku unutrašnju situaciju, kao i njezinu vanjsku politiku. Većinu dokumenata izradile su službe Foreign Officea, odnosno britansko veleposlanstvo u Beogradu i konzulat u Zagrebu. Oni se ponajviše bave analizom unutrašnje političke situacije u Jugoslaviji, odnosima unutar Saveza komunista (SK), jugoslavenskom ekonomijom, a od sredine 1970-ih sve intenzivnije posljedicama Titove smrti po stabilnost socijalističke Jugoslavije. Drugi aspekt, podjednako zanimljiv britanskim diplomatima, bila je jugoslavenska vanjska politika, posebno odnosi sa Sovjetskim Savezom i komunističkim blokom, ali i jugoslavenska uloga u Pokretu nesvrstanih odnosno Trećem svijetu. Diplomatski izvještaji zanimljivi su i zbog činjenice da odražavaju poglede zapadnih diplomata na mnoge aspekte svakodnevnog života stanovnika Titove Jugoslavije te bilježe njihove reakcije na političke događaje, ekonomske probleme i situaciju u zemlji koja je upravo u to vrijeme počela zapadati u sve snažniju ekonomsku i političku krizu.

Razdoblje 1970-ih u socijalističkoj Jugoslaviji proteklo je u postupnim pripremama za vrijeme nakon Titova odlaska s političke scene. Sam Tito i njegovi bliski suradnici bili su svjesni da je on jedan od rijetkih kohezivnih čimbenika koji su povezivali i održavali jugoslavensku federaciju na životu. Stoga je bilo potrebno stvoriti politički sustav koji će nadživjeti Tita i omogućiti normalno funkcioniranje države nakon njegove smrti, a istodobno zadržati osnovni smjer unutrašnje i vanjske politike temeljene na radničkom samoupravljanju, nesvrstanoj i, dakako, neupitnom političkom primatu Saveza komunista. Pri tome je svakako najvažnije bilo u najvećoj mogućoj mjeri zadovoljiti mnogobrojne, često suprotstavljene interese svih osam republika i pokrajina.

Cijelo poslijeratno razdoblje, a posebno četrdesete i pedesete godine, pokazalo je da politika centralizma nije rješenje za nacionalne i ekonomske probleme koji su opterećivali Jugoslaviju, pa režim već od početka šezdesetih godina započinje niz reformi s ciljem decentralizacije države i Partije. Smjena Aleksandra Rankovića 1966. bila je svakako prekretnica u tom procesu. Istodobno se njegovom smjenom prvi put u diplomatskim krugovima ozbiljnije započelo analizirati pitanje sudbine Jugoslavije nakon Tita. Naime Ranković je na mjestu potpredsjednika Jugoslavije sve do svoje smjene i formalno bio drugi čovjek u državi, pa su ga mnogi percipirali kao Titova nasljednika. To je zasigurno bio jedan od uzroka njegove nagle smjene i poticaj Titu da inicira uvođenje kolektivnog vodstva kroz instituciju Predsjedništva SFRJ u amandmanima na Ustav 1971. godine. Paket amandmana usvojen u lipnju 1971. predstavljao je nastavak ekonomske i političke decentralizacije jugoslavenske

¹ Premda je istekao tridesetogodišnji zakonski rok, korišteni dokumenti nisu bili automatski otvoreni za javnost, nego su autori na temelju Zakona o slobodi informacija (Freedom of Information Act) zatražili i dobili od Foreign Officea uvid u navedene dokumente.

federacije započeti ranih šezdesetih godina. Ali gušenje Hrvatskog proljeća 1971. i smjena srpskog vodstva 1972. pokazali su da režim ima granice do kojih je spreman ići u ekonomskoj i političkoj liberalizaciji zemlje. Premda je Ustav iz 1974. potvrdio već prije započete trendove decentralizacije, smjena liberalnih kadrova u čistkama 1971. i 1972., odnosno dolazak konzervativnije opcije, onemogućila je daljnju liberalizaciju i demokratizaciju te tako zacementirala političku scenu za sljedećih deset godina, kada se, nakon Titove smrti, počinju razvijati snažni pokreti koji su u konačnici doveli do raspada Jugoslavije.²

Cilj novog Ustava iz 1974. bila je potpuna implementacija amandmana na Ustav iz 1971. godine.³ Nastavak reformi, u smislu jačanja republika a ograničavanja ovlasti federacije, Tito je vidio kao jedno od sredstava za očuvanje Jugoslavije nakon njegove smrti.⁴ Ustav je potvrdio obveze republika prema federaciji te je obranu, vanjsku politiku i društveno uređenje postavio kao zajedničke stvari oko kojih su se odluke donosile konsenzusom.⁵ Pored toga Ustav je donio i zakonsku potvrdu Titova političkog statusa jer je proglašen doživotnim predsjednikom SFRJ. On je tako i službeno postao jedina osoba koja je mogla nametnuti konsenzus republikama u odlukama na saveznoj razini. Novi Ustav potvrdio je, između ostalog, "pravo naroda na samoodređenje, uključujući i pravo na otcjepljenje, odnosno jasno definirao republike kao države".⁶ To je međutim bila formalna odredba koju u to vrijeme nitko nije percipirao kao realnu mogućnost. Partijsko rukovodstvo Srbije bilo je posebno kritično prema novom Ustavu. Ono je već 1975. pokrenulo ideju o reviziji Ustava budući da je, po njima, dao preveliku samostalnost republikama i pokrajinama i ugrozio položaj Srba u Jugoslaviji.⁷ Novim Ustavom ispunjeni su neki od zahtjeva koji su bili aktualni u vrijeme Hrvatskog proljeća, od ekonomskih pitanja kao što je raspodjela deviznih prihoda pa do jezičnog pitanja.⁸ U republičkim ustavima Srbije, Crne Gore te Bosne i Hercegovine službeni jezik i dalje je ostao srpsko-hrvatski, dok je u hrvatskom republičkom Ustavu navedena kompromisna definicija naziva službenog jezika, dobrim dijelom na tragu prijedloga iz 1971. godine.⁹ U novi Ustav prenesena je institucija kolektivnog predsjedništva države, samo je broj članova, uz samoga Tita, smanjen s 22 na 8.

Tako je djelomice riješeno pitanje rukovođenja državom nakon Titove smrti, no još je uvijek trebalo odlučiti na koji će se način definirati vodstvo Partije. Kardelj, koji je uz Tita bio najutjecajni jugoslavenski političar, a ujedno i glavni

² Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999., 671.-673.

³ Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije 1918.-1991.*, Zagreb 1998., 372

⁴ D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 577.

⁵ D. BILANDŽIĆ, *Jugoslavija poslije Tita (1980-1985)*, Zagreb 1986., 22.-24.

⁶ H. MATKOVIĆ, *n. dj.*, 373.; Sabrina RAMET, *Tri Jugoslavije : izgradnja države i izazov legitimacije : 1918.-2005.*, Zagreb 2009., 404.

⁷ D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 675.; S. RAMET, *Tri Jugoslavije*, 404.

⁸ Paul GARDE, *Život i smrt Jugoslavije*, Zagreb 1996., 99.-100.

⁹ Članak 138. Ustava SR Hrvatske iz 1974. definira službeni jezik kao "hrvatski književni jezik – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba, koji se naziva hrvatski ili srpski"; *Ustav SR Hrvatske*, Zagreb 1974., 298.

ideolog režima, teško se razbolio 1977., a umro je 1979. godine.¹⁰ Bakarić, posljednji od Titovih najbližih suradnika, također je već bio star i problematična zdravlja. Stoga je i pitanje Titova nasljednika na čelu Partije postalo akutno. Dogovor je postignut 1978. uvođenjem kolektivnog vodstva Partije, odnosno dužnosti predsjedavajućeg Predsjedništva CK SKJ s jednogodišnjim rotirajućim mandatom. Premda se Tito nakon 1972. nije svakodnevno bavio unutrašnjom politikom zemlje i u posljednjim godinama života više se posvetio vanjskoj politici, uvođenjem dužnosti doživotnog predsjednika države i Partije na Desetom kongresu SKJ 1974. on je i formalno onemogućio potencijalne pretendente na njegovo mjesto te tako dodatno ojačao svoju političku poziciju i nastavio usmjeravati politički život zemlje.¹¹

Upravo u to vrijeme dolazi i do zaoštavanja međunarodnih odnosa. Globalni detant već je od 1975. bio na kušnji zbog zastoja u pregovorima oko nuklearnog naoružanja, ali i sukoba u Trećem svijetu koji su vjerno odražavali odnose velikih sila na globalnoj razini. Iranska revolucija, a nedugo potom i sovjetska intervencija u Afganistanu u prosincu 1979. potpuno su zaustavile proces detanta i dovele do ponovnog zaoštavanja hladnoratovskih odnosa. Svakako se taj proces odrazio i na nesvrstanu Jugoslaviju. Titova bolest i smrt došli su stoga u vrlo nepovoljnom trenutku po Jugoslaviju. Sovjetska intervencija u Afganistanu ponovno je otvorila staru ranu u sovjetsko-jugoslavenskim odnosima. Kao i 1968. u Čehoslovačkoj, intervencija u Afganistanu izazvala je negativnu reakciju Beograda. Sama činjenica da je Moskva odlučila intervenirati u jednoj nesvrstanoj zemlji stvorila je nelagodu u jugoslavenskom vodstvu. Britanski dokumenti pokazuju da su već u rujnu 1975. u New Yorku ministri vanjskih poslova SR Njemačke, Velike Britanije, Francuske i Sjedinjenih Američkih Država započeli koordiniranu raspravu o reakcijama Zapada na moguće pritiske ili intervenciju Sovjetskog Saveza u Jugoslaviji nakon Titove smrti.¹²

Sovjetska intervencija u Afganistanu započela je desetak dana prije Titove hospitalizacije, pa je ta slučajna koincidencija dodatno podigla razinu pozornosti u zapadnim prijestolnicama. Premda pod snažnim sovjetskim utjecajem, Afganistan je formalno bio izvanblokovska zemlja, članica Pokreta nesvrstanih. Uz to je to bio prvi slučaj da je Sovjetski Savez intervenirao u zemlji koja nije bila dio Istočnog bloka. Jugoslavija je, dosljedno svojoj vanjskopoličkoj doktrini, osudila vojnu intervenciju Sovjetskog Saveza u Afganistanu, a mogla je povući paralele i sa svojim položajem.¹³ Ponovno se javila prijetnja sovjetske intervencije u Jugoslaviji ako dođe do nepredviđenog razvoja situacije u zemlji. Titova bolest i starost sigurno su bili jedan od elemenata koji su mogli destabilizirati SFRJ. Ipak, ton osude intervencije bio je neočekivano blag, tako

¹⁰ D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 687.

¹¹ Jasper RIDLEY, *Tito*, Zagreb 2000., 426.; *XI kongres Saveza Komunističke Jugoslavije*, Beograd 1978., 260.-261.

¹² The National Archives, London (dalje: TNA), Records of the Prime Minister's Office, 16/1839, Yugoslavia: Contingency Planning.

¹³ Branko PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije : 1918-1988*, sv. 3., Beograd 1988., 436.

da su i sami Sovjeti ostali iznenađeni.¹⁴ Višestruki su razlozi mlake reakcije jugoslavenske diplomacije u tom slučaju u odnosu na neke ranije primjere. Svakako se radilo o Titovoj dobi, ali i nejedinstvu u Pokretu nesvrstanih. Pokret je od svog osnutka pokušavao zadržati distancu u odnosu na dva bloka. Takvu politiku podupirali su i provodili Jugoslavija i Tito kao jedan od najistaknutijih protagonista Pokreta. Pojedine zemlje težile su približavanju Moskvi kao "prirodnom" partneru, primjerice Castrova Kuba. Razlike u stavovima među zemljama članicama slabile su ponekad zajedničku politiku Pokreta. To je kulminiralo na Šestoj konferenciji Pokreta nesvrstanih u Havani u rujnu 1979. godine. Kuba je kao predsjedavajuća zemlja Pokreta i domaćin konferencije pokrenula diplomatsku ofenzivu da se politika Pokreta približi Sovjetskom Savezu, što je bio dugogodišnji cilj Kremlja. Jugoslavenska diplomacija na čelu s još aktivnim Titom uspjela je to spriječiti. Jugoslavija je i u tom slučaju pokazala dosljednost svoje vanjske politike, koja je inzistirala na udaljenosti od blokovskih lagera.¹⁵

Sjedinjene Države i zapadnoeuropski saveznici percipirali su pak s druge strane Pokret od njegova osnutka kao relativno nevažnu asocijaciju, bez jasnih političkih ciljeva, i uz to često blisku sovjetskim stavovima. Ipak, nastojali su utjecati na umjerenije članice Pokreta, poput Jugoslavije, kako bi umanjili utjecaj Sovjetskog Saveza u Trećem svijetu.¹⁶ To se pokazalo i na konferenciji u Havani, a posebno nakon sovjetske intervencije u Afganistanu. SAD je u svojim diplomatskim aktivnostima obuhvatio i Jugoslaviju, odnosno predsjednika Tita, koji je održavao pismenu korespondenciju s predsjednikom Carterom. Jugoslavenske diplomatske službe i sam Tito poslužili su, ne prvi put, kao posrednik u komunikaciji između Bijele kuće i Kremlja. I britanska diplomacija aktivno je kontaktirala s jugoslavenskim dužnosnicima u pokušajima da se diskreditira sovjetska intervencija, prije svega pokušavajući iskoristiti jugoslavenski položaj unutar Pokreta nesvrstanih. Jugoslavenska diplomacija osudila je sovjetsku intervenciju i vrlo se aktivno angažirala unutar Pokreta nesvrstanih kako bi onemogućila pokušaje prosovjetski orijentiranih članica, prije svega Kube, da manipuliraju Pokretom u sovjetsku korist.¹⁷ Afganistan je među članicama NATO-a percipiran kao presedan koji bi Sovjetima mogao poslužiti kao dobar izgovor za intervenciju u Europi. Kao najugroženije zemlje u Europi označene su Jugoslavija, Rumunjska i Finska. Stanje u Jugoslaviji u NATO-u se analiziralo prije svega u kontekstu Titove smrti i stabilnosti zemlje nakon toga.

¹⁴ Tvrтко JAKOVINA, "Sovjetska intervencija u Afganistanu 1979. i Titova smrt", *Historijski zbornik*, 60/2007., 295.-320.

¹⁵ T. JAKOVINA, *Treća strana Hladnog rata*, Zagreb 2011., 207.-221.; TNA, Records of the Foreign and Commonwealth Office and predecessors (dalje: FCO) 28/3923, Yugoslavia and the Non-Aligned Bureau, The Sixth Non-Aligned Summit Meeting, 20. 9. 1979.

¹⁶ Radovan VUKADINOVIĆ, *Međunarodni odnosi od Hladnog rata do globalnog poretka*, Zagreb 2001., 257.-258.

¹⁷ T. JAKOVINA, "Sovjetska intervencija u Afganistanu 1979. i Titova smrt", 295.-320.; TNA, FCO 28/4244, Yugoslav Attitude to Russian Intervention in Afghanistan, 7. 1. 1980.

Ako kolektivno Predsjedništvo uspješno preuzme ulogu, predviđali su NATO-ovi analitičari, rizici od intervencije trebali bi biti minimalni.¹⁸

Pa premda se činilo da je budućnost jugoslavenske federacije stabilna, Jugoslavija se potkraj 1970-ih našla u političkoj, društvenoj i gospodarskoj krizi. Gospodarstvo SFRJ bilo je u silaznoj putanji već tijekom 1970-ih, premda su stope rasta bile još uvijek relativno visoke.¹⁹ Politička i društvena scena nije bila aktivna kao početkom toga desetljeća jer su uspomene na sudbinu hrvatskog i srpskog partijskog vodstva iz tog razdoblja još uvijek bile vrlo žive, ali ispod prividnog mira ključali su dugogodišnji neriješeni problemi. Na političkoj sceni očekivala se Titova smrt i samim time postavljala su se pitanja o daljnjem smjeru razvoja zemlje.²⁰

Američka, britanska i druge zapadne vanjskopolitičke i obavještajne službe već su od polovine šezdesetih godina radile vojno-obavještajne analize stanja u Jugoslaviji i njezina razvoja u kontekstu Titova odlaska s političke scene. U svima se ističe kako je Tito, uz JNA, jedan od glavnih kohezivnih elemenata zemlje i njegovom smrću moglo bi doći do krize. U analizama se uočava podijeljenost na prozapadno orijentirane Sloveniju i Hrvatsku te ostatak zemlje, koji je više okrenut Istoku. Ističe se mogućnost raspada zemlje i opasnost od sovjetske intervencije ako dođe do destabilizacije. Prema predviđanjima američkih službi, nakon Titove smrti Zapad bi trebao podržati novo kolektivno vodstvo i spriječiti mogući raspad Jugoslavije i građanski rat.²¹ Stabilnost Jugoslavije bila je bitan segment stabilnosti jugoistočne Europe i Mediterana. Jugoslavija je bila bitna u odnosima velikih sila kao jedan specifični primjer i nikome nisu odgovarali veliki politički potresi. Međutim, kako je naglasio jedan britanski diplomat, "za svijet, Tito je Jugoslavija", stoga nitko nije mogao sa sigurnošću predvidjeti u kojem će se pravcu zemlja razvijati nakon njegove smrti.²²

Britanski politički establišment i diplomatska služba pomno su pratili situaciju u Jugoslaviji. Već u ožujku 1979. na sjednicama JIC-a, tijela zaduženog za koordinaciju britanskih obavještajnih službi, raspravljalo se o Jugoslaviji i posljedicama Titove smrti. Dakako, o konačnom odlasku jugoslavenskog vođe raspravljalo se u Whitehallu intenzivno već više od desetljeća, a posljednjih nekoliko godina prije njegove smrti Foreign Office imao je pripremljen plan za poduzimanje diplomatskih aktivnosti kada do toga dođe.²³ Britanski veleposlanik u Beogradu Dugald Stewart već je u lipnju 1975. u svojem izvještaju Foreign Officeu zapisao da je do 1973. Tito bio izvrsnog zdravlja i kao primjer njegove izdržljivosti naveo riječi jednog od hrvatskih političara, koji mu je

¹⁸ T. JAKOVINA, "Sovjetska intervencija u Afganistanu 1979. i Titova smrt", 295.-320.

¹⁹ Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, Zagreb 2006., 492.

²⁰ J. BAEV, "US Intelligence Community Estimates on Yugoslavia (1948-1991)", *National Security and the Future*, 1 (1), 2000., 95.-106., 141.

²¹ *Isto*, 95.-106.

²² TNA, FCO 28/4235, Internal Situation in Yugoslavia

²³ Whitehall je središte britanskog političkog establišmenta u Londonu. Neslužbeno je to i naziv za britansku državnu upravu.

reкао kako je Tito 23 sata provodio harangu nad hrvatskim rukovodstvom u Karađorđevu, od ukupno 36 sati koliko su tamo boravili. Ali u proljeće 1973. Tito je iznenada započeo smanjivati svoje obveze, a strani su diplomati zapazili da mu se zdravlje naglo pogoršalo. Britanski veleposlanik doznao je od Titova osoblja da su mu liječnici morali davati stimulanse i lijekove protiv bolova prije svakog važnijeg događaja kojem je prisustvovao. Stewart je na kraju zaključio, s obzirom na saznanja o njegovu zdravlju, kako ne očekuje da će Tito biti aktivan u političkom životu duže od godinu dana.²⁴

Titova bolest i boravak u bolnici u Ljubljani zasjenili su na nekoliko mjeseci sve probleme u zemlji. Tito je hospitaliziran u ljubljanskoj bolnici 3. siječnja 1980. zbog problema s venama u nogama, što samo po sebi nije predstavljalo dramatičnu vijest. On je odmah potom otišao u svoju rezidenciju na Brdu kod Kranja, gdje je nastavio obavljati svoje dužnosti. No izjava poznatog američkog kardiokirurga Michaela Deakeya kako su ga jugoslavenske vlasti pozvale da sudjeluje u Titovu liječenju zbog problema s cirkulacijom u lijevoj nozi pokazala je stranim diplomatima da se radi o ozbiljnijim zdravstvenim problemima. Već 12. siječnja objavljena je vijest da je Tito podvrgnut operacijskom zahvatu na venama u lijevoj nozi. Doktor Deakey reкао je američkim diplomatima kako je operacija prošla dobro, ali i kako su moguće komplikacije zbog kojih bi Titu mogla biti amputirana noga, što bi ozbiljno ugrozilo njegovo zdravlje. Upravo se to i dogodilo. Dva dana poslije, 14. siječnja, objavljeno je priopćenje kako operacija nije postigla očekivane rezultate, što je zapadnim diplomatima bio znak da se Titovo zdravlje nepovratno pogoršava.

Zapad je racionalno analizirao novonastalu situaciju. Foreign Office, u konzultacijama prije svega s Washingtonom i Bruxellesom, procijenio je da nema izravne opasnosti od sovjetske vojne intervencije, ali – kao primjerice i 1971. – među zapadnim diplomatima postojao je strah da će Sovjeti pokušati destabilizirati jugoslavenski režim, posebno u okolnostima kada više ne bude glavnog arbitra koji bi mogao pomiriti kronične jugoslavenske kontradiktornosti.²⁵ Reakcija Zapada bila je brza. Britanska premijerka Margaret Thatcher izjavila je 15. siječnja u britanskom parlamentu kako će britanska vlada učiniti sve da očuva jugoslavensku neovisnost, a istodobno su započele pripreme za njezin posjet Jugoslaviji koji se predviđao već za ožujak 1980. godine.²⁶ Istoga dana Vijeće ministara vanjskih poslova zemalja Europske ekonomske zajednice (EEZ) donijelo je odluku o zaključivanju povoljnog trgovinskog sporazuma između Jugoslavije i EEZ-a. Sporazum bi jugoslavenskoj privredi olakšao izvoz proizvoda u Europsku zajednicu i tako smanjio ogroman trgovinski deficit koji

²⁴ Foreign Office već je od 1975. svake godine pripremao plan djelovanja za slučaj Titove smrti, koji je uključivao već pripremljene izjave dužnosnika, kraljice, premijera i ministra vanjskih poslova, kao i sastav britanskog izaslanstva koje je trebalo prisustvovati pogrebu; TNA, Contingency Planning in the Event of the Death of President Tito of Yugoslavia, *Tito's Expectation of Active Life*, 19. 7. 1975.

²⁵ TNA, FCO 28/4237, Yugoslavia, Country Assessment Paper.

²⁶ TNA, FCO 28/4229, President Tito of Yugoslavia, President Tito, 16. 1. 1980.; Visit to Yugoslavia, 17. 1. 1980.

je snažno opterećivao jugoslavensku ekonomiju. To nije bilo slučajno. Sve zapadne analize ukazivale su da su ekonomski problemi, u jednakoj mjeri kao i nacionalni animoziteti, prijetnja stabilnosti jugoslavenske države. CIA-in izvještaj iz ožujka 1980. vrlo jasno upozorava da bi previsoki jugoslavenski deficit mogao poremetiti vanjsko zaduživanje, a kako bi smanjila proračunski dug vlada će biti prisiljena uvesti restrikcije, što će zasigurno dovesti do smanjenja ekonomskog rasta, nezaposlenosti i pada životnog standarda. To će zauzvrat pojačati međunacionalne i međurepubličke sukobe, posebno na relaciji Hrvatska – Srbija, i stvoriti dodatni animozitet svih nacionalnosti prema Beogradu.²⁷

U Bruxellesu je 17. siječnja 1980. održan sastanak stalnih predstavnika zemalja pri NATO paktu kako bi raspravili položaj Jugoslavije u svjetlu Titove bolesti i situacije u Afganistanu. NATO-ov zaključak bio je kako sovjetska intervencija u Jugoslaviji nije izvjesna, ali i kako će Sovjeti i dalje nastojati ojačati svoj dugoročni utjecaj u Jugoslaviji. Pozitivna okolnost bila je, kako su NATO-ovi predstavnici zaključili, da će intervencija u Afganistanu i Titova bolest ujediniti zemlju i tako olakšati proces tranzicije nakon Titove smrti. U tom je smislu jugoslavenskom režimu trebalo nastaviti davati punu potporu Zapada, dok je Sovjetima bilo potrebno jasno dati do znanja da bi zapadna koalicija vrlo ozbiljno reagirala na svaki pokušaj miješanja u unutrašnja pitanja Jugoslavije.²⁸

Jugoslavenske vlasti nerado su međutim gledale na pretjerane komentare pojedinih zapadnih vlada i medija kako se Jugoslavija približava Zapadu, odnosno kako je Zapad u svakom trenutku spreman jamčiti njezinu neovisnost. Usprkos dobrim odnosima sa zapadnim državama jugoslavensko vodstvo inzistiralo je na nesvrstanosti kao stupu jugoslavenske vanjske politike. Uz to se bojalo da bi Sovjeti mogli “priskočiti u pomoć” Jugoslaviji kako bi je zaštitili od uplitanja Zapada u njezine unutrašnje poslove. Britanski diplomati dobro su to razumjeli i slali su Foreign Officeu iz Beograda poruke kako bi Zapad prema Jugoslaviji trebao pristupati s oprezom. Potporu takvom stavu dao je i glasnogovornik SKJ, koji se britanskom novinaru potužio na TASS-ov komentar koji je optužio zapadne medije da u dosluhu s NATO-ovim službama pokušavaju pogoršati odnose Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. Jugoslavenski dužnosnik opisao je pretjerano zaštitnički stav Zapada kao “medvjedu uslugu Jugoslaviji”.²⁹ U tom je smislu i visoki dužnosnik Carterove administracije Robert Barry u travnju 1980. izjavio da bi pokroviteljski stav SAD-a i njegovih saveznika samo stvorio nelagodu Titovim nasljednicima. Ali isto je tako ponovio stav američke administracije kako Sovjetskom Savezu i njegovim saveznicima mora biti jasno da će svaki pokušaj slabljenja jugoslavenskog jedinstva, teritorijalnog integriteta i neovisnosti naići na oštru reakciju SAD-a i njegovih zapadnoeuropskih

²⁷ TNA, FCO 28/4235, Internal Situation in Yugoslavia, 18. 1. 1980.; FCO 28/4256, Yugoslavia: Internal Economic Situation, The Yugoslav Economy, 16. 7. 1980.; Yugoslavia: A Look at the Society on the Eve of the Post-Tito Period, 27. 3. 1980., www.foia.cia.gov.

²⁸ TNA, FCO 28/4235, Internal Situation in Yugoslavia, NATO Discussions on Yugoslavia, 17. 1. 1980.

²⁹ TNA, FCO 28/4235, Internal Situation in Yugoslavia, 21. 1. 1980.

saveznika. Barry je izrekao i upozorenje emigrantskim organizacijama koje su se zauzimale za raspad Jugoslavije kako je to suprotno službenoj američkoj politici te da će svaku ilegalnu ili terorističku akciju protiv jugoslavenske vlade na američkom tlu, kao reakciju na Titovu smrt, američke vlasti oštro sankcionirati.³⁰ Sovjeti su odmah reagirali na govor američkog dužnosnika kroz novinski komentar TASS-ova političkog analitičara Jurija Komilova pod naslovom "Laži kao oružje", u kojem je Komilov oštro opovrgnuo američke optužbe da Moskva pokušava utjecati na Jugoslaviju. Dakako da jugoslavenskim dužnicima takvo prepucavanje između Moskve i Washingtona nije bilo po volji, pa su to vrlo jasno dali do znanja kroz medije i izjave pojedinih dužnosnika.³¹ *Borba* je primjerice dala sljedeći komentar: "Značenje naše zemlje je upravo u toj izuzetnoj aktivnosti za principe i za politiku nesvrstavanja, zbog čega i uživa veliki ugled [...] Nije ni potrebno naglašavati da svijet u cjelini ni ne zna za drugu Jugoslaviju osim za nezavisnu i nesvrstanu [...] otkud onda posebna 'briga' za sigurnost Jugoslavije koju pokazuju neke blokovske snage..."³²

Hrvatska emigracija također je zadavala glavobolju kako jugoslavenskim vlastima tako i stranim vladama. Odnosi između Velike Britanije i Jugoslavije nakratko su se zategnuli zbog održavanja Trećeg kongresa Hrvatskog narodnog vijeća (HNV) u siječnju 1980. u Londonu. Jugoslavenska diplomacija oštro je prosvjedovala zbog odluke britanskih vlasti da dopuste održavanje kongresa i optužila London kako ima dvostruke standarde. Mediji u Jugoslaviji također su osudili održavanje skupa i kritizirali britansku vladu. *Vjesnik* je neuobičajeno oštro komentirao taj događaj: "Po odobrenju britanskih vlasti ovih se dana okupilo šareno društvo međunarodnih kriminalaca [...] ono što ih povezuje je njihova mržnja na nezavisnu, socijalističku i nesvrstanu zajednicu ravnopravnih naroda i narodnosti Jugoslavije [...] na žalost, čuli smo dosta besmislica i zlonamjernih špekulacija o mogućoj krizi u Jugoslaviji..." (koje su objavili britanski mediji, op. a.).³³ Premda Foreign Office nije bio sretan što je taj događaj opteretio odnose između dviju zemalja, posebno u tako osjetljivoj situaciji u kakvoj se Jugoslavija nalazila, nije bilo pravnog temelja da se zabrani održavanje kongresa. Jugoslavenskim vlastima posebno je zasmetala činjenica da je na kongresu bio bivši ministar Nezavisne Države Hrvatske (NDH) Vjekoslav Vrančić, koji je zbog tog događaja doputovao iz Argentine. Vrančić se na kongresu zalagao za prekid s tradicijama NDH, ali sama činjenica da je proklamirani cilj HNV-a bilo negiranje jugoslavenske i stvaranje neovisne hrvatske države nije mogla biti dobro primljena u Beogradu.³⁴ Bijes jugoslavenskog režima, kako na hrvatsku emigraciju tako i na britanske vlasti, zasigurno je navukao i članak u najutjecajnijoj hrvatskoj emigrantskoj tiskovini *Hrvatskoj*

³⁰ TNA, FCO 28/4235, Internal Situation in Yugoslavia, Text of Speech by Deputy Assistant Secretary of State Robert L. Barry, on US Policy Toward Eastern Europe, 22. 4. 1980.

³¹ TNA, FCO 28/4235, Internal Situation in Yugoslavia, Yugoslav Independence, 7. 5. 1980.

³² "Opasnosti blokovskog zaoštavanja", *Borba* (Zagreb), br. 46, 17. 2. 1980., 8.

³³ "Čemu služe dvostruki standardi", *Vjesnik* (Zagreb), br. 11643, 25. 1. 1980., 2.

³⁴ TNA, FCO 28/4235, Internal Situation in Yugoslavia, The Dress Rehearsal, 30. 1. 1980.

reviji, koja je, komentirajući zaključke kongresa, pozvala sve Hrvate da se pripreme za skori raspad Jugoslavije nakon Titove smrti.³⁵

Neizvjesnost stvorena Titovom bolešću i mogućim posljedicama njegove smrti svakako se odražavala i na raspoloženje društva. Britanski i američki diplomati zabilježili su da građani masovno podižu devizne depozite iz banaka zbog straha da će im država zamrznuti deviznu štednju kako bi smanjila vanjskotrgovinski deficit. Američki diplomati čuli su vijest da su Sovjeti smanjili opskrbu plinom koji je dolazio plinovodom preko Austrije kao osvetu zbog jugoslavenskog stava prema intervenciji u Afganistanu. Već u studenome 1979. britanski diplomati izvještavaju o nestašicama pojedinih proizvoda, mlijeka, kave, mesa, voća, ugljena, loživog ulja i benzina, i opet u kolovozu 1980. o nedostatku deterdženta, kave i šećera. Mnogo ozbiljnija bila je nestašica mesa, koja je bila jedan od uzroka masovnih nemira u Poljskoj, pa su jugoslavenske vlasti odlučile zbog toga ograničiti izvoz mesa i šećera te tako barem djelomice smiriti nezadovoljstvo građana. To je međutim bio dodatni udarac jugoslavenskom izvozu, koji je od srpnja 1980. dobio mogućnost lakšeg plasiranja robe na tržište Europske zajednice.³⁶ Diplomati navode kako su jugoslavenski građani, za razliku od drugih komunističkih zemalja, navikli na visoki životni standard i zato im još teže padaju nestašice. Još jedna razlika u odnosu na druge komunističke zemlje, kako navode zapadni diplomati, bila je u tome što su oni mogli relativno otvoreno kritizirati takvu situaciju. Britanski konzul u Zagrebu izvjestio je kako je u katoličkoj Sloveniji i Hrvatskoj još uvijek vrlo snažan osjećaj da Srbi i Crnogorci ne bi dovoljno odlučno reagirali na sovjetsku intervenciju, zbog tradicionalnog mišljenja da je Rusija zaštitnik panslavizma i pravoslavlja. Jednako su se tako u Hrvatskoj mogla čuti mišljenja da bi Titovom smrću srpski elementi, koji su činili većinu u sigurnosnim službama i državnoj upravi, mogli omogućiti Sovjetima da preuzmu kontrolu nad jugoslavenskom federacijom.³⁷ CIA u tom smislu naglašava kako su stari međunacionalni i međurepublički animoziteti između republika još uvijek prisutni, a Titova smrt i sve lošija ekonomska situacija mogli bi ih dodatno potaknuti. Izvještaj ne predviđa uspon hrvatskog nacionalizma, koji je slomljen još 1971., no upozorava na oživjeli srpski nacionalizam, povezan sa situacijom na Kosovu i sve snažnijim albanskim nacionalizmom, ali i u Srbiji uvriježenim mišljenjem kako Srbi imaju povijesno pravo na vodeću ulogu u jugoslavenskoj federaciji.³⁸

Titu je 20. siječnja amputirana lijeva noga, ali nakon kratkog poboljšanja njegovo stanje počelo se naglo pogoršavati.³⁹ Britanski diplomati zabilježili su povodom toga i dva bizarna događaja koja su jasno pokazivala da su Titov kult

³⁵ "Poziv Hrvatima u domovini i širom svijeta", *Hrvatska revija*, 117/1980., 131.-132.

³⁶ TNA, FCO 28/3931, Internal Economic Situation in Yugoslavia, Shortages, 14. 11. 1979.; FCO 28/4256, Yugoslavia: Internal Economic Situation, Shortages, 13. 8. 1980.

³⁷ TNA, FCO 28/4235, Internal Situation in Yugoslavia, The Internal Situation, 23. 1. 1980.

³⁸ Yugoslavia: A Look at the Society on the Eve of the Post-Tito Period, 27. 3. 1980., www.foia.cia.gov.

³⁹ "Saopćenje o zdravstvenom stanju Predsjednika Republike", *Vjesnik*, br. 11639, 21. 1. 1980., 1.

ličnosti i stega režima još uvijek vrlo snažni. Prvi se odnosio na snimanje filma u kojem jedan od likova izgubi lijevu nogu i postane bogalj. Premda je film snimljen prije amputacije Titove noge, partijski organi inzistirali su da se ta scena izostavi iz filma. Slična situacija dogodila se s benevolentnom reportažom u časopisu *Duga*, o ženi iz njemačkoga grada Münchena kojoj je amputirana noga, a njemačko socijalno osiguranje odbilo je platiti troškove. Članak je također napisan prije Titove operacije, a splotom okolnosti reportaža s fotografijom žene koja u ruci drži umjetnu nogu tiskana je neposredno prije nego što je objavljeno da je Titu amputirana noga. Uz to je na susjednoj stranici objavljen članak s fotografijom nasimjanog Tita koji se uspješno oporavlja od bolesti. Ta naizgled crnohumorna situacija završila je s teškim posljedicama po urednika časopisa, koji je pozvan na odgovornost, optužen za namjerno omalovažavanje Titova lika i djela i u konačnici otpušten sa svojeg radnog mjesta.⁴⁰

Početak ožujka jugoslavenske vlasti započele su s organizacijom pogreba i jasno dale do znanja stranim diplomatima kako ne očekuju da će se Tito oporaviti. Vijest o njegovoj smrti objavljena je 4. svibnja 1980. godine. Titovo je tijelo vlakom dopremljeno iz Ljubljane preko Zagreba u Beograd, gdje je položeno na odar u Saveznoj skupštini. Stranim diplomatima upala je u oči činjenica da u vlaku nije bilo Titove supruge Jovanke, koja se ispraćaju pridružila tek u Beogradu. Jovanka se još od 1977. nije pojavljivala u javnosti i među diplomatima se spekuliralo da se Tito od nje i službeno razveo, a početkom 1979. u diplomatskim krugovima pronosili su se glasovi da je Tito oženio opernu pjevačicu Gertrudu Munitić, pa je i Savezni sekretarijat za vanjske poslove morao demantirati takve glasine.⁴¹ Ceremoniji pogreba prisustvovalo je 209 izaslanstava iz 128 zemalja, od kojih su mnoga predvodili predsjednici, premijeri ili monarsi iz cijeloga svijeta, što je svakako bila potvrda Titove reputacije svjetskog državnika i važnosti SFRJ u međunarodnim odnosima.⁴² Na pogreb je došla politička elita iz Zapadnog i Istočnog bloka i Pokreta nesvrstanih, pa je Titova sahrana poslužila kao dobro mjesto za susrete i razgovore pojedinih državnih izaslanstava. Britansko izaslanstvo predvodili su britanski ministar vanjskih poslova Peter Carrington i kraljičin suprug princ Philip, vojvoda od Edinburgha. Premda američki predsjednik Carter nije došao na pogreb, američko je izaslanstvo bilo dobro zastupljeno, a britanski diplomati zabilježili su da francuski predsjednik Giscard d'Estaing i kubanski diktator Fidel Castro nisu nikome pretjerano nedostajali.⁴³ Afganistan je, dakako, bio jedna od tema razgovora. Jugoslavenski diplomat i član hrvatskog Izvršnog vijeća Jakša Petrić

⁴⁰ TNA, FCO 28/4229, President Tito of Yugoslavia, President Tito's Health, 13. 2. 1980.

⁴¹ TNA, FCO 28/3909, President Tito of Yugoslavia, Tito's Domestic Affairs, 13. 3. 1979.; TNA, FCO 28/3572, Madame Tito of Yugoslavia. Premda se u jugoslavenskim medijima o tome, dakako, nije izvještavalo, strani mediji i diplomatski krugovi opširno su komentirali nestanak Prve dame Jugoslavije iz javnoga života. Tito je u intervjuu koji je dao američkom novinaru Walteru Cronkiteu, a koji su zabilježili i u Foreign Officeu, u polušaljivom tonu objasnio da Jovanka više ne putuje s njim jer mu ide na živce!

⁴² J. RIDLEY, *n. dj.*, 23.-24.

⁴³ Zlatko RENDULIĆ, *Tito u djelima inozemnih povjesničara*, Zagreb 2010., 102.-105.

prenio je britanskom veleposlaniku detalje neugodnog razgovora između Leonida Brežnjeva i iranskog ministra vanjskih poslova Sadegha Ghotbzadeha, kada je Brežnjev otvoreno kritizirao iransku islamističku vladu zbog politike prema Sovjetskom Savezu, posebno u kontekstu pisma koje je Brežnjev uputio Titu povodom intervencije u Afganistanu, u kojem je naglasio da nijedna susjedna zemlja Sovjetskog Saveza ne bi smjela biti pod zapadnim utjecajem. Pored toga proširio je formulaciju Brežnjevljeve doktrine prema kojoj članice sovjetskog bloka imaju obvezu zaštititi ne samo druge članice lagersa nego i zemlje izvan njega. Bio je to presedan koji je Sovjetima mogao poslužiti kao povod i opravdanje za intervencije i u drugim zemljama, kako u Iranu tako i u Jugoslaviji.⁴⁴

Proces tranzicije vlasti nakon Titove smrti bio je svakako najzanimljiviji stranim diplomatima. Kako bi spriječili spekulacije vezane za Titovu bolest, jugoslavenske su vlasti već 17. siječnja objavile na koji će se način obaviti prijenos vlasti. Titova pozicija predsjednika SFRJ prestat će postojati nakon njegove smrti, a sva prava proizašla iz te dužnosti preuzet će Predsjedništvo SFRJ. Ujedno će predsjedavajući Predsjedništva preuzeti dužnosti zapovjednika oružanih snaga. Poziciju predsjednika Predsjedništva, koju je Tito također držao kao predsjednik SFRJ, trebao je prema Ustavu preuzeti potpredsjednik Predsjedništva. Više zanimanja izazvala je promjena na čelu Saveza komunista, koji je i dalje bio centar političkog života u Jugoslaviji. Premda je već prije predviđeno da će po Titovoj smrti vodstvo SKJ preuzeti kolektivno Predsjedništvo, nije bila isključena ni mogućnost da će se u budućnosti ponovno uvesti mjesto predsjednika Partije.⁴⁵

Američke i britanske procjene djelomice su se razlikovale po tom pitanju. CIA je predviđala da će nakon Titove smrti doći do borbe za vlast unutar Partije. Bila je to, prema CIA-i, naznaka prvog hrvatsko-srpskog sukoba nakon Titove smrti, prije svega između Vladimira Bakarića i Miloša Minića. Tito je Bakariću povjerio da nadzire proces tranzicije nakon njegove smrti, a CIA je predviđala da bi Bakarić, kao jedan od najbližih Titovih suradnika, s neospornim autoritetom, mogao preuzeti mjesto predsjednika Partije. On je kao član Predsjedništva SFRJ i predsjednik Savjeta za zaštitu ustavnog poretka u to vrijeme neosporno bio "prvi među jednakima", a uz to je u razdoblju Titove bolesti intenzivirao svoje javno djelovanje. Minića su, prema američkim podacima, podržavali ministar obrane Nikola Ljubičić i Petar Stambolić, dok je Bakarića podržavalo hrvatsko rukovodstvo i politički istomišljenici iz Bosne i Hercegovine. Britanske analize nisu išle u tom pravcu: Foreign Office je procjenjivao da bi imenovanje Bakarića na tako važnu poziciju bilo u kontradikciji s Titovim dugogodišnjim naporima da uspostavi djelotvorni sustav kolektivnog upravljanja državom i Partijom. Osim toga Bakarić je u to vrijeme imao 68 godina i bio je slaba zdravlja. Konačno, Britanci su pretpostavljali da bi postavljanje

⁴⁴ TNA, FCO 28/4235, Internal Situation in Yugoslavia, Notes on HM Ambassador's Visit to Croatia and Slovenia, 15-20 June 1980.

⁴⁵ TNA, FCO 28/4235, Internal Situation in Yugoslavia, The Succession to Tito, 17. 1. 1980.

hrvatskog kadra na tako važnu poziciju naišlo na otpor srpskih krugova, pa se u tom kontekstu mogao tumačiti sukob Bakarića s Minićem.⁴⁶

Pokazalo se da su to ipak bila nagađanja bez temelja, ili su eventualni animoziteti između partijskih čelnika ostali dobro skriveni od očiju javnosti i stranih obavještajnih službi. Sustav kolektivnog predsjedanja državom i Partijom nastavio je nakon Titove smrti djelovati kako je prije bilo predviđeno. Ugašeno je mjesto predsjednika SFRJ, a mjesto predsjedavajućeg Predsjedništva SFRJ preuzeo je dotadašnji potpredsjednik Lazar Koliševski, odnosno po isteku njegova jednogodišnjeg mandata u svibnju 1980. bosansko-hercegovački predstavnik Cvijetin Mijatović. Mjesto predsjednika SKJ nije formalno ugašeno, nego je dogovoreno da će se o tome odlučivati na sljedećem, Dvanaestom kongresu SKJ 1982. godine. U međuvremenu je nastavljeno s rotirajućim jednogodišnjim izborom predsjednika Predsjedništva SKJ, a takav način izbora partijskog vodstva i formalno je unesen u Statut SKJ na Dvanaestom kongresu SKJ.⁴⁷ U vrijeme Titove smrti tu je dužnost obnašao vojvođanski Srbin Stevan Doronjski, kome je mandat istjecao u listopadu 1980. godine. Nakon Doronjskog dužnost predsjednika Predsjedništva CK SKJ preuzeo je Makedonac Lazar Mojsov.⁴⁸

Nakon Titove smrti 1980. u svim sferama jugoslavenskog društva dolazi do sve otvorenije kritike društvenog, gospodarskog, političkog i kulturnog stanja u zemlji. U javnost počinju izlaziti podaci o negativnoj vanjskotrgovinskoj bilanci i inozemnoj zaduženosti. Gospodarski problemi počinju se odražavati i na standard građana. Inflacija se 1970-ih kretala oko 20% godišnje, a stopa inflacije početkom 1980-ih naglo je porasla, tako da su se cijene između 1982. i 1984. udvostručile. Dinar je 1981. devalviran za 29%, i njegova vrijednost nastavlja drastično padati sve do raspada zemlje.⁴⁹ Svi ti problemi rezultirali su padom životnog standarda stanovništva. Rast inflacije vlasti su pokušale obuzdati određivanjem cijena pojedinih proizvoda, ali ni to nije pomoglo. Došlo je do nestašice nafte, sirovina i svih uvoznih proizvoda, za čiji su uvoz bile potrebne devize.⁵⁰ Razlozi za takvo stanje gospodarstva bili su višestruki: u prvom redu preveliko vanjsko zaduživanje koje se koristilo za loše investiranje u zemlji te slaba konkurentnost i inovativnost.⁵¹ Gospodarska kriza potencirala je daljnje zaoštavanje u komunikaciji između republika. SR Srbija je kao glavni uzrok gospodarskog kraha isticala povećanje republičkih ovlasti, što je bila izravna kritika slovenske i hrvatske politike, koja se tradicionalno zalagala za što širu političku i ekonomsku autonomiju. Svi problemi koji su izašli na vi-

⁴⁶ Yugoslavia, Five Weeks into the Succession, 12. 6. 1980., www.foia.cia.gov.

⁴⁷ Do Titove smrti formalni naziv tog položaja bio je predsjedavajući član Predsjedništva SKJ, dok je nakon njegove smrti dogovoreno da će novi naziv biti predsjednik Predsjedništva SKJ; *XII kongres Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1982., 222.

⁴⁸ TNA, FCO 28/4233, League of Communists of Yugoslavia, Post-Tito Changes in LCY, 18. 6. 1980.

⁴⁹ Igor DUDA, *Pronađeno blagostanje*, Zagreb 2010., 31.-33.

⁵⁰ H. MATKOVIĆ, *n. dj.*, 377.

⁵¹ D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 715.-726.

djelo u SFRJ nakon Titove smrti sa srpske strane promatrali su se kroz prizmu uređenja države. Nakon partijskih čistki u Hrvatskoj 1971. i u Srbiji 1972. tada se prvi put intenzivnije javljaju kritički glasovi.

Najjači val kritika ipak dolazi iz Srbije. Ondje veliki broj kulturnih djelatnika, intelektualaca, pa i partijskih činovnika u sferi svoga interesa preispituje različite teme iz prošlosti Jugoslavije. Kritičkoj analizi podvrgnuto je razdoblje od kraja Drugog svjetskog rata do 1948. i prekida veza s SSSR-om. Kritizira se način dolaska komunista na vlast. Raspravlja se o ulozi KPJ u progonima informbiroovaca te se ističe ironija borbe protiv Staljina staljinističkim metodama.⁵² U javnu polemiku uključili su se i književnici, koji polako počinju načimati "zabranjene teme". Iz Srbije se jasnije artikulira i prije izraženo nezadovoljstvo uređenjem zemlje. Ističe se da je Ustav iz 1974. zemlju pretvorio u savez više država koje su samo nominalno povezane. Kao najveću žrtvu državnopravnog uređenja SFRJ ističu Srbiju i Srbe. Srpski su intelektualci i ekonomske probleme stavljali u kontekst Ustava iz 1974. godine. Tvrdili su da je velika samostalnost republika dovela do stvaranja nacionalnih gospodarstava koja loše utječu na gospodarstvo SFRJ.⁵³ Kao argument se koristila teza da su trendovi u svijetu udruživanje i integracija (EEZ), a jedino je u Jugoslaviji na djelu proces dezintegracije.⁵⁴ Osim teoretskih rasprava o društvenom i državnom uređenju i prošlosti SFRJ u fokusu Srbije, ali i ostatka Jugoslavije, našlo se albansko pitanje na Kosovu. U proljeće 1981. došlo je do nemira među kosovskim Albancima, koji su zahtijevali da Kosovo dobije status republike.⁵⁵ Nemiri su započeli na Sveučilištu u Prištini i proširili su se na sve slojeve albanskog stanovništva u pokrajini. Kako bi se ugušilo nemire, proglašeno je izvanredno stanje uz intervenciju JNA.⁵⁶ Albanske prosvjede srpski intelektualci i partijsko vodstvo iskoristili su kao argument u raspravi o teškom položaju Srba u Jugoslaviji. Srpsko republičko rukovodstvo, zbog stanja na Kosovu, predložilo je smanjenje Ustavom zajamčenih autonomnih prava SAP Kosova i Vojvodine.⁵⁷ SFRJ se našla u pat-poziciji. Zbog ustavnog uređenja zemlje za svaku odluku na federalnoj razini bio je potreban republički konsenzus. No konsenzus je bilo nemoguće postići budući da su republike nastupale s različitim pozicija. Najveći zagovaratelji reformi u smjeru većih ovlasti federacije bili su SK Srbije i SK Crne Gore, dok se hrvatsko i slovensko partijsko rukovodstvo odupiralo svim odlukama koje su potencijalno mogle ugroziti federalizam.⁵⁸ Zbog međusobnog političkog nepovjerenja i optužbi nije bilo moguće provesti nikakvu ekonomsku reformu i spirala krize se produbljivala, što je u konačnici, u kombinaciji s drugim čimbenicima, dovelo do raspada jugoslavenske federacije.

⁵² *Isto*, 738.

⁵³ *Isto*, 696.-708.

⁵⁴ B. PETRANOVIĆ, *n. dj.*, 469.

⁵⁵ *Isto*, 449.-452.

⁵⁶ H. MATKOVIĆ, *n. dj.*, 386.

⁵⁷ D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 726.-736.

⁵⁸ S. P. RAMET, *Balkanski Babilon*, Zagreb 2005., 31.-39.

Zaključak

Titova smrt imala je dalekosežne posljedice za posljednju fazu razvoja jugoslavenske države. Unatoč naporima da se uspostavom kolektivnih partijskih i državnih tijela nadoknadi neosporni Titov autoritet, situacija nakon njegove smrti pokazala je da se nacionalne, kulturne i ekonomske različitosti ne mogu premostiti administrativnim mjerama, posebno u nedemokratskom, jednopartijskom režimu s nekonkurentnom i nefleksibilnom privredom socijalističkog tipa, koja je bila dodatno opterećena složenim sustavom samoupravljanja. Zapad je bio svjestan jugoslavenskih problema i zapadni diplomati o njima su opširno izvještavali, premda se čini da nisu bili svjesni stvarne težine problema. No dokumenti pokazuju da su zapadne diplomatske službe pratile situaciju u Jugoslaviji prije svega u kontekstu svojih širih hladnoratovskih interesa i sukoba sa Sovjetskim Savezom. Upravo u tome leži ključ beskompromisne potpore jugoslavenskom komunističkom režimu, ali i sveopćeg nesnalaženja međunarodne zajednice kada je Jugoslavija prestala biti dio hladnoratovske igre. Nakon 1989., uslijed urušavanja komunističkog bloka i gubitka uloge koju je imala u Pokretu nesvrstanih, Jugoslavija sve više prestaje biti u fokusu Europe i Sjedinjenih Američkih Država i umjesto globalnog političkog subjekta prostor bivše jugoslavenske države za svijet postaje samo mjesto još jednog od brojnih regionalnih svjetskih sukoba koji su obilježili tranzicijsko poslijehladnoratovsko razdoblje.

SUMMARY

BRITISH AND AMERICAN SOURCES CONCERNING THE DEATH OF JOSIP BROZ TITO

On the basis of an overview of the recently opened archival materials of the British National Archive this article provides a look at the activities British and American diplomats and secret services attached to socialist Yugoslavia at the time of the sickness and death of the Yugoslavian leader Josip Broz Tito. Mostly these have to do with the potential consequences of Tito's death for the Yugoslav federation, that is, its internal and foreign political orientation, but also the politics of the West toward the Soviet Union in the context of its intervention in Afghanistan and the role of Yugoslavia in the Non-aligned Movement.

Key words: Josip Broz Tito, Great Britain, United States of America, Soviet Union, Afghanistan, Non-aligned movement